

ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОГО БАРОКО

Шевчук Валерій. Муза Роксоланська: Українська література
XНІ – XVIII століть: У 2 кн. - К.: Либідь, 2004 – 2005.

В українському літературознавстві вже давно існує проблема у розумінні "академічного" та "авторського" тлумачення писемної творчості, більше того – ці два дослідницькі підходи виражають різне бачення і постулюють відмінну інтерпретацію літературних явищ. А якщо мова заходить про виклад історії літератури, то виникає ще більше контрверсійних питань. Спроби написати історію давнього періоду у розвитку нашої літератури траплялися ще в першій половині XIX ст. (М.Максимович, М.Костомаров, І.Вагилевич), і це було "авторське" тлумачення. Традицію продовжили О.Огоновський, І.Франко, М.Грушевський, М.Возняк, М.Гнатишак, Б.Лепкий, Д.Чижевський, але поза тим уже в XX ст. склався науковий академічний стиль, котрий, з одного боку, позиціонував виваженість, аргументованість, об'єктивність досліджень, а з іншого – з ідеологічних причин був уражений заангажованістю, проникся радянським духом і, зрештою, у сьогоднішньому сприйнятті набув негативного забарвлення. Академічні історії української літератури були, як правило, результатом "колективного розуму", тобто їх писали численні авторські колективи, що також цілком відповідало офіційній ідеології.

В.Шевчук якраз і полемізує з таким літературознавством, яке, окрім методологічних помилок, вдавалося до спрощеності, схематичності, ігнорування чи перекручування фактів. Інакше кажучи, він не визнає академічні видання історії української літератури і протиставляє їм свою працю. У вступі до "Музи Роксоланської" письменник і дослідник декілька разів підкреслює, що його праця не є академічною – "це швидше історія-розмисел про певний період" у розвитку літератури, в основу чого покладено індивідуальний дослідницький досвід її автора. Серед численних спроб викладу літературної історії України В.Шевчук має свої орієнтири та пріоритети. Це передусім "Історія української літератури" Д.Чижевського та його праці про бароко, чимало положень з яких покладено в основу власних літературознавчих студій. З-поміж сучасних робіт автор виділяє "Світло українського бароко" А.Макарова – книгу, в якій синтезовано дослідження про бароко в українському мистецтві і викладено це без формалізованої науковості, а цікаво, живо, розкуто.

До цього прагнутиме і сам В.Шевчук, бо в тому ж вступі декларує свій метод, свої підходи до висвітлення давнього українського письменства. Передусім він бере до уваги "стильовий метод" Д.Чижевського, враховує інтелектуалізм давньої поезії, її багатомовність (окрім книжної української, твори писалися ще латинською та польською

мовами), в основу інтерпретацій беруться творчі особистості. А вибір тих особистостей визначається авторськими смаками: на перше місце ставляться твори, які позначені "особливо цікавою вписаністю в живе життя"; "характерністю особи чи пам'ятки для літературного процесу"; "естетичною незастарілістю творів".

Отже, В.Шевчук відпочатково не прагне охопити всю панораму літературного розвитку давньої епохи, а покладається на те, що йому (і можливо, сучасному читачеві) до вподоби, що може зворушити розумову та естетичну сферу тепер. Але тут автор зіткнувся, мабуть, із суперечливими намірами: з одного боку, він вирішив з'ясувати найбільш привабливе, на його погляд, явище в українській літературі давнини – бароко, а з іншого – все-таки прагне написати історію давнього українського письменства. Тому йде таким шляхом: для повноти подає "конспективний огляд" таких періодів, як XI – XII ст., XIII – XV ст., XV – перша половина XVII ст., а тільки після того береться за свою улюблену справу – бароко.

Інтерес В.Шевчука до бароко – то особлива сторінка в його житті і творчості. В автобіографічному нарисі "Сад житейських думок, трудів і почуттів" він зазначає: "Це стало початком мого величезного захоплення, яким я горів продовж 70-х років, – відкрив цілий масив маловідомої або й невідомої нашої поезії, десь на сотню імен, поставивши постулат, що давня українська поезія була багатомовна і творилася по різних культурних осередках (...). Переді мною відкрилось щось таке велике, дивовижне – ціла загублена культура, в яку я просто закохався, якою я вражався, захоплювався". І хоч важким видався шлях до оприявлення цього літературного багатства, яке з різних причин просто-таки випало з культурної пам'яті українців, проте В.Шевчуку вдається, зрештою, видати низку збірок та антологій давньої поезії, прози, подати до них наукові коментарі та опублікувати цікаві розвідки про літературне бароко ХУІІ-ХУІІІ ст. "Муза Роксоланська", таким чином, – це підсумок багаторічної і многотрудної роботи письменника і книжника у виявленні, дослідженні, публікації і систематизації значного літературного масиву в історії нашого письменства.

У своїй праці В.Шевчук намагався не тільки подати якомога повну картину барокової словесної культури, піднявши із небуття чимало літературних фактів, імен, явищ, відтворивши літературне життя України у її переломний період, колоритну історичну епоху, а й здійснити національну ідентифікацію бароко, поставити цей стиль у контекст загальноєвропейського розвитку. Це тим більш важливо, зважаючи на ту обставину, що бароко до 80-х років ХХ ст. було забороненою темою в українському літературознавстві, а якщо і згадувалося, то лише з негативним відтінком або запереченням. Після "Музи Роксоланської" з її величезним літературним та історичним фактажем, з ґрунтовними розмислами про художню свідомість давнини уже неможливо уникати розмов про українське бароко – навпаки, ця книга дає простір для нових досліджень і знахідок.

Композиція "Музи Роксоланської" зумовлена тим, як її автор розглядає періодизацію українського бароко. Зокрема, він виділяє раннє, розвинуте і пізнє бароко, що хронологічно охоплює літературні явища від Івана Вишенського до Івана Котляревського (друга пол. ХУІ – кінець ХУІІІ ст.). Якщо така схема, своєрідний розподіл літературного матеріалу не викликає якихось суттєвих заперечень, то диференціація, барокове означення деяких літературних явищ викликає бажання посперечатися. Особливо це стосується "межових" явищ – наприклад, творчість Вишенського, де превалує середньовічно-аскетична традиція, і "Енеїда" Котляревського, де хоч і помітні стильові риси низового бароко, а проте загальна спрямованість та естетична зорієнтованість твору являють уже нову якість у літературі. Зрештою, В.Шевчук обумовлює свої сміливі припущення, посилаючись на Д.Чижевського, котрий передбачав для історії літератури якісь "переходові форми", застерігав від механістичного членування літературного процесу. Звичайно, автор "Музи", захопившись бароковим мистецтвом, можливо, подекуди перебільшує його змістову та формотворчу вагу, часом підганяє під бароко твори, які насправді ніби затрималися (у художньому сенсі) у минулому. Як би не ставитись до бароко (із застереженням чи відповідним пієтетом), однак треба зважити на характер давньої літератури в цілому: від свого зародження (кінець Х ст.) і до половини ХУІІІ ст. її ідеологічною основою було візантійство, пронизане християнсько-церковною доктриною, що позначалося як на змісті, так і на формальних параметрах літератури. Аж до Г.Сковороди над давнім українським письменством тяжіло Середньовіччя, тому бароко тут набуло специфічних рис, воно відрізняється від західноєвропейського, хоч і отримувало від нього творчі імпульси. Середньовіччя дихало в нашій літературі не лише застарілою книжною мовою, а й далі культивувало середньовічні художні та ідеологічні топоси, і в цьому ми помітно відставали від уже секуляризованої європейської літератури. Тепер же спроба синхронізувати наше письменство з етапними культурними явищами в Західній Європі має вигляд дещо силуваний, отож важко прив'язатися нам, наприклад, до Ренесансу, хоч таку спробу В.Шевчук здійснює. До бароко він включає деякі твори, котрі за змістом своїм більше відповідають середньовічній традиції, зокрема "Мандри" В.Григоровича-Барського, але за бажання їх можна пристосувати до барокової схеми. Інакше кажучи, мова про те, що в українському літературному процесі доби Бароко були твори, які лише умовно і лише хронологічно можна віднести до стилю бароко, але не за змістом і художнім спрямуванням.

Характеризуючи раннє, розвинуте і пізнє бароко, В.Шевчук вдається до двох основних дослідницьких операцій: він синтезує наявний матеріал в окремих розділах, у яких відстежує загальну картину розвитку, визначає провідні тенденції, закономірності, особливості літературних явищ; в інших розділах дослідник аналізує творчість окремих літературних особистостей, окремі

анонімні твори. Робить В.Шевчук це тому, що переконаний: "не літературні процеси творили окремі індивідуальності, а навпаки, індивідуальності творили процеси". Тому у виданні – десятки творчих міні-портретів, серед яких малознані, а то й зовсім не відомі. Проте оповіді про давніх письменників подаються не ізольовано від літературного процесу, а пересипаються численними порівняннями, аналогіями, перегуками, що в цілому відтворює літературну мозаїку цілком в дусі барокового нарративу. В усякому разі, "Муза Роксоланська" має потужний пізнавальний потенціал – і не лише в сенсі тлумачення доби Бароко, а й у суто фактологічний своїй площині, у вимірі, сказати б, енциклопедичному.

"Муза Роксоланська" за своїм викладом матеріалу і справді відрізняється від академічного стилю, бо цю працю усе ж таки творив письменник, котрий не зник обмежувати себе строгими науковими схемами, штампами, висловами. Автор не відсторонюється від свого тексту, не об'єктивізує його навмисно – він присутній на кожній сторінці, у кожному рядку: це справді той випадок, коли захоплення літературою передається на стильовому рівні, коли дослідницький темперамент реалізується через слово. Але й есеїстикою такий стиль, напевно, назвати не можна, бо В.Шевчук, розкутий у своїх міркуваннях, відкриттях, припущеннях, усе ж пам'ятає, що й до нього літературознавча наука існувала, що й нині є дослідники, котрі висловлюють про досліджуваний ним предмет різноманітні судження. Відтак у книзі натрапимо на багату бібліографію, на цитування уже забутих наукових джерел і на посилання найсвіжішого гатунку. Все це створює атмосферу науковості, а не легкої "розмови з приводу", і в тому є наукова цінність "Музи Роксоланської".

Окремо хотілося б сказати про оформлення цього двотомника. Видавництво "Либідь" подарувало науковцям і звичайним шанувальникам давньої української книжності своєрідний шедевр – як за своїм зовнішнім виглядом, так і за своєю змістовою наповненістю. Видання має незвичний формат, воно вдало зверстане, оформлене, проілюстроване, зручне для читання і дослідницької роботи. Тобто видавці знайшли адекватну форму для "Музи Роксоланської" – справді вагомому у науковому і літературному житті видання.

Петро БІЛОУС